Недалечко від якогось-то города, чималенького, що в нім було аж три церкви, одна кам'яна, а дві дерев'яних, було село, а у тім селі жив собі чоловік Демко. Він би то і розумний, як і усяк чоловік, так, потрошку: знав і своє діло коло хліба, вмів свитку залатати, кожушок вихутровати, усе знав, що доводилося, тільки, на лихо собі, хотів кріпко величатися, щоб усяк його почитував, усяк завидовав. Пуще гіркої редьки досадно йому було, як де у кунпанії, де зберуться люди, а як було біля города, то і хороші люди зіходились поговорити де о чім, а не так поговорити, як послухати дяків, що як зійдуться та стануть таке розказовати, що нам і уві сні не присниться побачити. Як же у городі було аж три прихода, а у кожному по два дяка та сьомий сільський, так де зійдуться, так так! є чого послухати, як стануть розказовати. Один почне з євреїв, другий перехопе та приньметься за гога й магога, інший товкує про "обаче", то, я ж кажу, нашого братчика, неписьменного, слухаючи, аж сльоза пройме!... недаром сказано, письменний!... А у такій кунпанії кого посадити на покуті? Дяка. Кому перша чарка? Дякові. Перед ким, хоч ти і старий, помовч? Перед дяком. А усіх прочих других хоч би і не було.

Через теє Демкові кріпко досадно було. Хоч частісінько підголював чуб і бороду, вздягав і синій жупан і не пропускав, де збиралися почотні люди, то поки дяків нема, то і йому добре: обсядуть його старики, слухають, що він розказує про саранчу, як колись налітала у старовину, а він се чув ще від батька; а як почне розказовати, як вже він і сам бачив, як шествовав сам губернатор через їх город, так, батечку! було чого послухати! Божився, що і перед ним, і за ним усе пани біжали тройками, то у бричках, то у кибитках, а інші і на простих повозках. А сам, каже, губернатор їде у колясці, що скрізь у вікнах, мов хата яка! а дзвоників-дзвоників! І у передніх дзвоники, і у задніх дзвоники, і у самого на колясці дзвоники... та усі разом як зателенькають, так аж у вухах лящить!...

Оттаке усе як розказує, що і у самого аж дух радується, і, знай уси розгладжує та ще й придумує, щоб то розказати, а тут дяк — рип у хату!

Зараз хазяїн до Демка: "А устань, — каже, — Демку, пусти пана дяка, нехай нам дещо з премудрості розкаже". От тобі Демкові і честь!... Встане мов обпльований, на людей не гляне, зараз за шапку — і хоч і не проси, щоб зостався, хоч чого хоч піднось йому, не хоче і не хоче, мерщій з хати; тільки його і бачили! А то ж і не досадно, скажете, як чоловікові дуже хочеться повеличатись і щоб його шановали, а тут ніхто і не дивиться на нього та при ньому величають других.

"Тривайте ж, — так собі подумав раз уночі, як не спав з нудьги, — я вас усіх провчу. Будете тямити Демка. Будете тошатися не тільки у хаті, та й коло хати, аби б як протовпитись та послухати дечого. Нехай тогді дяки сховаються з своїми премудростями. Заткнемо їх за пояс. Замовкнуть против нас".

Так подумавши та надумавши, що робити, узяв уранці і відвів хлопця, свого-таки сина, у науку, попереду до піддячого. Як же хлопча узялось за письмо і стало не спотикаючись читати аж по верхам, батько, нігде дітися, хоч з нуждою пополам, хоч у позичку ускочив, а віддав хлопця у науку до дяка, та аж до соборного, щоб навчив, чого сам зна. І щось недешево і поєднав.

І не узяв чорт Харка, Демкового сина. Незабаром, голів через сім, поняв добре і читати, і писати; єрмолой увесь проспіва, стихири усякі, який би то дяк відкіля б то не явився, що хоч починай, а Харко вже й тут: попереду окселентує, а там і пішов сам горою; і переводи виводить і на таке зведе, що хоч би тобі тут п'ять дяків співало, то він усіх зіб'є, замовкнуть, зостанеться один та й докінча, як сам зна.

Така-то розумна дитина була. Демко не нарадується. Еге! Так що ж бо: з книжки що хочеш він тобі прочита, а свого розумного слова не скаже, не видумає нічого.

Як прийшло хлопча з науки, а вже так було йому годів вісімнадцять, батько й каже йому: "А що, каже, Харку, чи не зумів би ти якого

розумного слова сказати нашим дякам, щоб не знали як і розжувати його; знаєш, носа їм утерти, щоб не дуже брови піднімали? Видумай-таки що-небудь; а я закличу їх і других яких людей, що тільки їх і слухають, і поважають; а ми їм при них і відріжемо, і пристидимо".

— Так що ж, тату, — каже хлопець. — Після чого я розумне слово скажу? Адже я тільки вчився у школі. Через науку не станеш розумним. Хоч усі книжки вивчи напам'ять, а розуму не наберешся. Треба світу повидати, з людьми поводитись, тогді до розуму дійдеш. Даваде, тату, кошту; піду по другим городам, запримічатиму, де як поводиться, а звернувшись, таке їм скажу, що усі дяки і старики наші тільки плямкатимуть, а не второпають нічого.

Нічого Демкові робити. Хоч і дуже потратився на Харкове письмо, а треба ж його і до розуму довести. Нехай світу побачить, роздивиться, як де у людей поводиться, вернеться додому та й загне дякам карлючку, щоб не дуже пащекували. Здихнув важко Демко, достав позичкою ще скільки там десятків карбованців, віддав Харку та й випроводив його. Два года на третьому приїхав Харко до батька, найняв чоловіка з дальньої сторони, щоб віз його додому, а як грошики процвиндрив, так поєднав так, що, каже, батько заплатить.

Чухався Демко довго, нічого робити, заплатив. А сина попереду, як увійшов, та й не впізав. Острижений, підперезаний не по-нашому, а чортзна по якому. Розказує, руками бовта, слова варнякає не наші, а на московські закида, та тільки не до ладу. Батька не взива, як закон велить, "батько" або "тату", а усе "старик", та усе придирається: "У вас, — каже, — не так усе, як у людей. Стидно тобі, старик, що і досі не вмієш жити по-людськи".

— Та то дарма, — каже Демко, — навчимось опісля. Ти тільки скажи мені, чи набрався ти, по чужим сторонам ходячи, розуму, якого тут нема?

— Що се ти, старик, розказуєш! Старий, та не вмієш розсудити. (Трохи-трохи не сказав батькові у вічі, що дурний єси). Я тільки ув одну сторону ходив, так і розум бачив з одного боку. Постачай грошей ще, піду у другу сторону, так ще розумнішим вернуся.

"Може, хлопча і правду каже", — подумав Демко. Сяк-так, то просячи, то молячи, роздобувсь на гроші, віддав синові і проводив його у другу сторону меж чужі люди.

Ледве-ледве на п'ятий год вернувся наш Харко, і вернувся ще чудніший. Не второпає, що батько каже, батько стоїть, а він перед ним сидить і руки йому не цілує ніколи. Батько дечого йому багато каже, а він відвернеться та й скаже: "Мужик!" Оттаким розумним вернувсь наш Харко з чужих людей!

— А що, сину, — каже батько, — чи набрався дуже великого розуму? Чи задаси пинхви нашим дякам? Так коли теє, так я зібрав би їх, попоштував чим ще є, та і пристидили б їх.

— Ти-то думаєш так і задати їм пинхви? Бач, який швидкий! — Се-то син на батька так каже. Знаєте, вже він побував по чужим сторонам, так йому стидно против батька бути звичайним. О, бодай вас, з вашою наукою! — Треба попереду довго думати, поки що вигадаєш до пуття сказати. Учені люди завсегда так роблять. Купи лишень мені, старик, на гривню свічок, так я ніч посиджу та й видумаю щось розумне.

Купив Демко за ту гривню свічок, а Харко, повечерявши добре, як звичайно вчений, сів думати та видумувати розумне слово. Свічки позасвічував, сів за стіл, голову підняв, у стелю дивиться, вивалivши очі, руками розводить, то палець у лоб ткне, то на ніс положить, то у рот всуне та сопе, аж свистить, мов на сопілку гра… та разом скочить з лавки, стане ходити по хаті, руками б'ється об поли, здихне… та вп'ять сяде за стіл. Та таку кумедію строїв через усю ніч; свічки догоріли, став світ. Харко знемігся, звалився на лаву і захріп.

— А що, милий сину! що розумне видумав? чи ззивати на завтра дяків, щоб твого розуму дознали? — питав батько уранці.

— Потривай! Спішачи, Миколу звалиш! — каже Харко. — Як кажуть мужики, такі розумні, як і ти. Так-то ув одну ніч і видумаєш. Купуй ще на гривню свічок, коли хочеш до мого розуму добратися.

Купив батько свічок; попалив їх син, як і у першу ніч, а усе-таки не придумав нічого, бо кріпко розуму набрався по чужим сторонам.

Пропала батькова ще одна гривня на свічки, попалив і їх Харко... Еге! — та трохи лишень чогось-то не видумав, бо ліг спати веселенький і рано скочив.

— А що, синашу? — питається батько. — Чи закликати дяків?

— Клич, старик, хоч усе село, — каже Харко, — я їм такого усучу, таке скажу, що і через десять год не розжують усі дяки, скільки їх є.

— Отеє добре, сину, — каже батько, — так на завтра і покличемо.

Почали муку сіяти, птицю різати, горілки добувати... звісне діло, письменні люди будуть обідати, не мало їм треба придбати.

Батько землі під собою не чує! Збігав у город по дякам, по піддячим, кого знав, і у себе по селу, усіх просить побувати до нього, хліба-солі покушати, сина, що звернувся з чужої сторони, послухати його розуму. Усяк, погладжуючи себе по череву, усяк обіщався, — та таки і зійшлось чималенько.

Посідали за стіл. Звісне діло, дяки на покуть, а опрочі усяк по почоту. Демко знай частує гостей; а дяки, штрикаючи себе то в лоб, то по носу, то стукаючи кулаками по столу, товкують промеж себе, що то означа "виспрь" — чи воно птиця, чи звіряка, чи чоловік, чи... місто святе

про нас? — та спорять, та кричать на усю хату. А опрочі, неучені, сидять та слухають, рот пороззявлювавши... звісно, що наш братчик скаже проти такої премудрості? Тут же дяки спорять, а свого-таки не забувають: те й діло, що наньмички Демкові миски з стравою подають та знов доливають і печеного підкладають. А Демко знай з чарками обходить усіх, веселенький, усміхається та дума собі: "Мурдуйтесь, мурдуйтесь! Сьогодні ваше пущання; забудете бришкати. Замовчите, як де у беседі явиться мій Харко. Він вам заб'є баки своїми словами, що набрався у розумних людей".

А Харко позакладав руки у китаєві штани, ходить собі по хаті, дметься, як той індик, не дивиться ні на кого, не помога батькові, щоб кого почастовать або чим кого припоштовать, не чує, що коло нього говорять, і дума: "Тут усе не так, як бачив я по чужих сторонах. Нехай лишень послухають і мого, що їм скажу. Помнуть свої чуби, як нам'яв і я свій добре, поки видумав".

Дяки і гості пообідали... чи то пак, вичистили хазяйську посуду добре, дотла, аж вискромадили; кісточки пересмоктали; а що напитків, так і крапелини не зоставили — таки-так упоралися, як звичайно вчені люди, що аж спотикаються, уставши із-за столу. Зараз би то за шапки та за палички, а зачим прошені, того і позабували; так Демко і зопинив, і попросив посідати вп'ять та послухати, що скаже син його, що навидався світу і від людей наслухався усього розумного. Посідали знов дяки і опрочі гості, голови понурили, паличками попідпирались і налагодились слухать.

— А скажи нам, сину, чи не знаєш чого розумного? — почав Демко, і сам узявшись у боки від хвастощів перед дяками, що от-от посміється над ними.

А Харко і гукнув: "Оттак пак! отеє я ходячи вам буду казати? ні — нехай виясниться. У тих сторонах, де я бував, так там, хто хоче розумне сказати, так його саджають на покуті. Пустіть і мене на покуть, а то не скажу нічого".

Пороздвигалися дяки, пустили Харка на покуть, і мовчать, і налагодилися слухати.

Сидить Харко на покуті, викашлявся, уса розгладив, окинув оком усіх та й каже:

— А що, панове дяки, і ви, старі люди! вам і не присниться там бути, де я побував; ніколи і на думку вам не спаде, що я видав. Набрався-таки розуму; буде з мене. Що і скажу вам, так ви не второпаєте. Одначе спитаю у вас чогось, а ви, коли достане у вас розуму, скажіть, що і як бути. Та навряд скажете: ви дальше світу не бачили, як у своєму селі, не так, як я. А скажіть мені: як згорить батькова хата, де будуть тогді горобці водитися? Га? а скажіть, хто зна?

Дяки і усі люди, що слухали, аж почервоніли від сорому за таку нісенітницю і ще нижче голови понурили; а старий Демко як сплесне руками, як схватить себе за волосся, як крикне:

— Пропали свічки!., пропали й гроші за свічки!., пропали гроші за науку!., лучче б ти, сякий-такий сину, дурнем ріс би дома, ніхто б і не знав, що ти єси дурень; а тепер усяк бачить, що ти вернувся більшим дурнем, чим був…

Гм! Надогад. Себто проти… та ви і самі, здорові були, знаєте. Ось і наш Харко їздив далеко ума-розуму куповать.